

Walory kulturowe

Robert Faracik

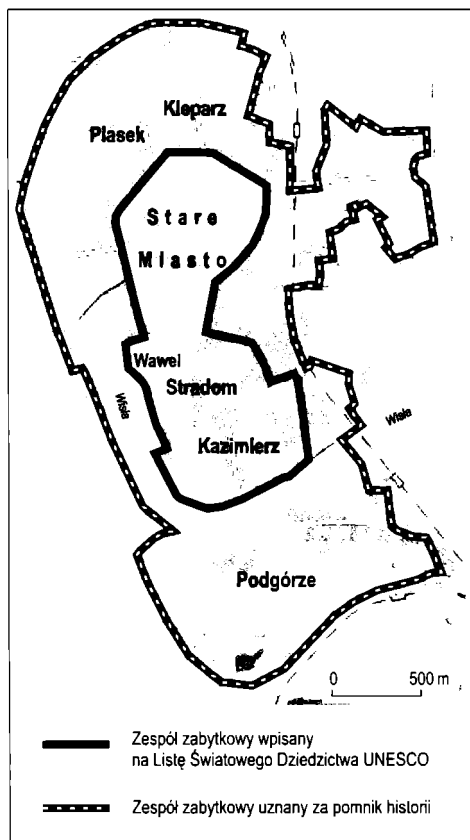
Kraków należy do najbogatszych zespołów architektoniczno-urbanistycznych w Europie Środkowej. Ogółem liczba obiektów zabytkowych przekracza 5 tys. (tab. 14), z czego 1143 zostało wpisanych do rejestru zabytków¹ i podlega ochronie prawnej. Ze względu na rolę, jaką miasto odgrywało w historii Polski i Europy, zespoły zabytkowe reprezentują różne epoki i style architektoniczne.

Międzynarodową rangę Krakowa jako miasta historycznego podkreśla wpisanie jego części na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego UNESCO w 1978 r. Obejmuje ona: Stare Miasto w obrębie dawnych murów miejskich (dzisiejsze Planty), Wawel oraz Kazimierz wraz ze Stradomiem (ryc. 14). Z kolei na mocy zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 8 września 1994 r., historyczny zespół miasta został uznany za pomnik historii. Zakres przestrzenny tej formy ochrony jest większy i oprócz części wpisanych na Listę UNESCO obejmuje dodatkowo także: Kleparz, Piasek (Garbary), Nowy Świat, Wesołą i Podgórze. Obszar ten w znacznym stopniu odpowiada zasięgowi „rdzenia” XIX w. Twierdzy Kraków.

Zabytki architektury i budownictwa

Wśród ogółu obiektów zabytkowych najwyższą atrakcyjnością turystyczną odznacza się tylko ich część – przede wszystkim te o wysokich walorach artystycznych i historycznych. Często związane są one z konkretnymi postaciami i wydarzeniami historycznymi. Spośród najstarszych zabytków na uwagę zasługują kopce Kraka i Wandy, z którymi wiążą się legendarne początki miasta. Najstarsze obiekty murowane znajdują się na Wawelu. Są to m.in. pozostałości przedromańskich i romańskich budowli sakralnych, w tym kaplicy grodowej pw. NMP, znanej następnie jako rotunda pw. św. Feliksa i Adaukta (wystawa „Wawel Zaginiony”).

¹ Stan na marzec 2008 r.

Ryc. 14. Zespół zabytkowy wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz zespół zabytkowy uznany za pomnik historii
 Fig. 14. Historic complex entered into the UNESCO list of World Heritage Sites and historic complex considered a monument of history

Źródło: opracowanie własne. Source: author's own study.

obronne zostały przekształcone, zamieniając tym samym wzgórze wawelskie w element systemu organizowanej przez zaborców Twierdzy Kraków.

Stare Miasto w obrębie Plant stanowi najatrakcyjniejszą turystycznie dzielnicę miasta, na którą składa się zachowany średniowieczny układ urbanistyczny lokacyjnego miasta z 1257 r. wraz z zabytkową zabudową. Jej centrum stanowi Rynek Główny – największy tego typu plac w Europie, który wraz z charakterystycz-

Tajemniczą budowlą pozostaje kościół św. Gereona (św. Marii Egipcjanki), którego relikty znajdują się pod dziedzińcem Batorego².

Wzgórze Wawelskie ze względu na swój obronny charakter stało się miejscem wczesnośredniowiecznego osadnictwa, a następnie pełniło rolę ośrodka władzy królewskiej. Obecna zabudowa wzgórza jest wynikiem wielowiekowego nakładania się różnych form architektonicznych pełniących na przestrzeni wieków różne funkcje. Wyróżniają się przede wszystkim dwa obiekty stanowiące swoisty symbol miasta – zamek królewski oraz zespół kościoła katedralnego z licznymi kaplicami, w tym najbardziej znaną – renesansową kaplicą Zygmuntowską (ryc. 15). Poza tym znajdują się tu: dom katedralny, wikarówka i seminarium duchowne, a także pozostałości tzw. kuchni królewskich (kilkakrotnie przebudowywanych) oraz wewnętrzne mury obronne z basztami (np. Senatorska, Sandomierska, Złodzijska) i bramą. W czasach zaborów Austriacy, przekształcając Wawel w koszarę wojskową, dokonali zniszczeń oraz przebudowy wielu budowli – m.in. zmieniono wnętrza zamku, obmurowano krużganki, rozebrano część budowli (w tym średniowiecznych kościołów św. Jerzego i św. Michała, których relikty są eksponowane na tzw. dziedzińcu zewnętrznym). Zbudowano wówczas także gmach szpitala wojskowego, a mury

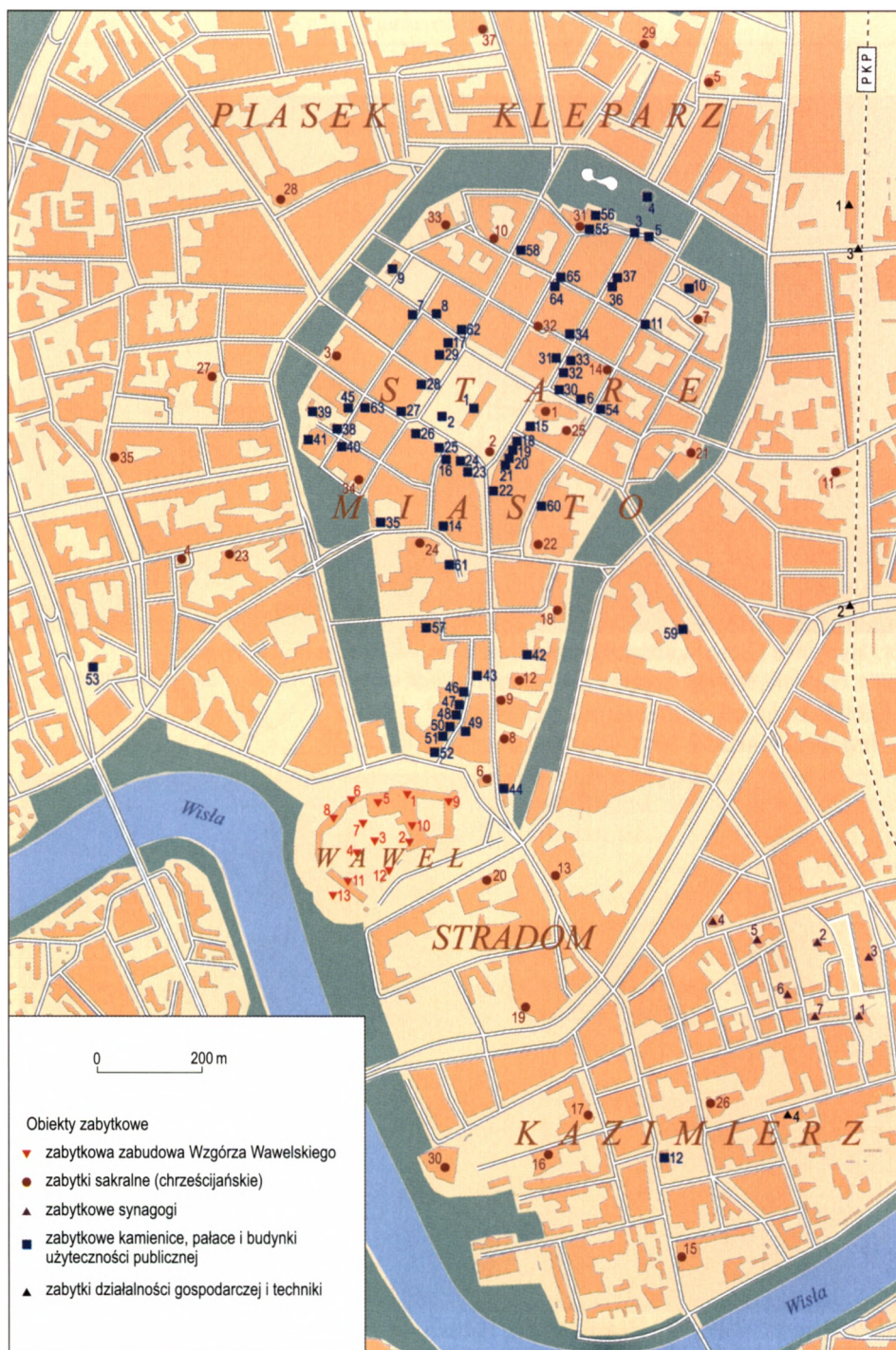
² Pod jego fundamentami według ezoteryków ma się znajdować jeden z czakramów Ziemi.

Fot. 11. Rynek Główny, kościoły – Mariacki i św. Wojciecha (fot. B. Piziak)
Photo 11. Main Market Square – St. Mary's Basilica and the Church of St. Adalbert (by B. Piziak)

Fot. 12. Rynek Główny – widok na Wieżę Ratuszową i Sukiennice (fot. B. Piziak)
Photo 12. Main Market Square – view at the Town Hall Tower and the Cloth Hall (by B. Piziak)

Ryc. 15. Obiekty zabytkowe w historycznej części Krakowa

Fig. 15. Historic sites in the historical part of Krakow

Źródło: opracowanie własne. Source: author's own study.

Objaśnienia:

Zabudowa Wzgórza Wawelskiego

1. Pozostałości przedromańskiej budowli, kaplicy romańskiej pałacowej, zw. Kościołem św. Gereona
2. Pozostałości kaplicy grodowej pw. NMP, następnie św.św. Feliksa i Adaukta
3. Pozostałości kościoła pw. św. Michała
4. Pozostałości kościoła pw. św. Jerzego
5. Zespół Kościoła Katedralnego
6. Dom Katedralny
7. Wikarówka
8. Seminarium Duchowne
9. Zamek Królewski
10. tzw. Kuchnie Królewskie
11. Szpital Austriacki
12. Wewnętrzne Mury Obronne
13. Zewnętrzne Mury Obronne

Zabytki sakralne

1. Kościół Wniebowzięcia NMP (Mariacki)
2. Kościół św. Wojciecha
3. Kolegiata św. Anny
4. Kościół pw. Bożego Miłosierdzia
5. Kościół św. Floriana
6. Kościół św. Idziego
7. Kościół św. Krzyża
8. Kościół św. Marcina
9. Kościół św. Andrzeja z Zespołem Klasztornym Klarysek
10. Kościół św. Marka
11. Kościół św. Mikołaja
12. Kościół św.św. Piotra i Pawła
13. Kościół pw. Nawrócenia św. Pawła
14. Kościół św. Tomasza
15. Kościół Św. Trójcy (Bonifratrów)
16. Zespół Klasztorny Augustianek
17. Zespół Klasztorny Augustianów z Kościołem p.w. Św. Katarzyny
18. Zespół Klasztorny Bernardynek
19. Zespół Poklasztorny Bernardynek i kościół garnizonowy św. Agnieszki
20. Zespół Klasztorny Bernardynów
21. Zespół Klasztorny Dominikanek „Na Gródku” wraz z pozostałościami dawnej Bramy Rzeźniczej i murów obronnych
22. Zespół Klasztorny Dominikanów z Kościołem pw. św. Trójcy
23. Zespół Klasztorny Felicjanek
24. Zespół Klasztorny Franciszkanów
25. Zespół Klasztorny Jezuitów z Kościołem p.w. św. Barbary
26. Zespół Klasztorny Kanoników Laterańskich z Kościołem Bożego Ciała
27. Zespół Klasztorny Kapucynów
28. Zespół Klasztorny Karmelitów „Na Piasku”
29. Zespół Klasztorny Misjonarzy
30. Zespół Klasztorny Paulinów „Na Skalce”
31. Zespół Klasztorny Pijarów
32. Zespół Klasztorny Prezentek
33. Zespół Klasztorny Reformatów
34. Zespół Klasztorny Saletyńców (ponorbertański, ob. cerkiew greckokatolicka)
35. Zespół Klasztorny Sercanek
36. Zespół Klasztorny Urszulanek
37. Zespół Klasztorny Wizytek

Zabytki architektury i budownictwa

(kamienice, pałace i obiekty użyteczności publicznej)

1. Sukiennice
2. Wieża Ratuszowa
3. Brama Floriańska
4. Barbakan
5. Pozostałości murów obronnych z Bramą Floriańską
6. Kamienica Hipolitów
7. Stary Teatr
8. Kamienica Szolańskich
9. Pałac Sztuki
10. Teatr Miejski (ob. Teatr im. Juliusza Słowackiego)
11. Dawny szpital św. Rocha, ob. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa
12. Ratusz Kazimierski
13. Pałac Wielopolskich, ob. Magistrat

14. Pałac Larischa
15. Dom Czynciela
16. Pałac Zbarskich-Wodzickich
17. Pałac Pod Krzysztofory
18. Szara Kamienica
19. Kamienica Montelupich
20. Kamienica Pod Jaszczury
21. Kamienica Bonerów
22. Kamienica Pod Złotą Głową
23. Kamienica Hetmańska
24. Kamienica Pod Obrazem
25. Kamienica Lanckorońskich
26. Kamienica Pod Krukami
27. Pałac Pod Baranami
28. Pałac Małachowskich
29. Pałac Spiski
30. Kamienica Pod Murzynami
31. Kamienica Pod Okiem Opatrzności
32. Kamienica Pod Matką Boską
33. Dom Amendziński (tzw. pałac Kmitów)
34. Dom Prospera Propany (Hotel pod Różą)
35. Pałac biskupi
36. Dom Jana Matejki
37. Kamienica „Jama Michalika”
38. Collegium Minus
39. Collegium Witkowskiego
40. Bursa, ob. Instytut Filologii UJ
41. Collegium Novum
42. Collegium Broscianum
43. Collegium Iudicum
44. Arsenal Królewski
45. Collegium Maius
46. Dom Kapitułny
47. Pałac Kapitułny
48. Pałac Biskupa Erazma Ciołka
49. Dom Gotycki
50. Dom Kapitułny (Dom św. Stanisława)
51. Dom Dziekański (tzw. Dziekanka)
52. Dom Długosza
53. „Kossakówka”
54. Kamienica Lamellich
55. „Klasztor”
56. Arsenal obok Bramy Floriańskiej (ob. Muzeum im. Książąt Czartoryskich)
57. Zespół dawnego klasztoru Karmelitów Bosych przy kościele św.św. Michała i Józefa, ob. Muzeum Archeologiczne
58. Gmach Polskiej Akademii Umiejętności
59. Pałac Pugetów
60. Kramy Dominikańskie
61. Pałac Wielopolskich, ob. Magistrat
62. Kamienica Pod Gruszką
63. Collegium Kolałata
64. Pałac Przebendowskich (później Wodzickich)
65. Pałac, tzw. dom Chwalibogowskich

Synagogi

1. Synagoga Stara
2. Synagoga Remu
3. Synagoga Wolfa Popera (Bociana)
4. Synagoga Postępowa, tzw. Tempel
5. Synagoga Kupa (Szpitalna, Ubogich)
6. Synagoga Izaaka (Aszka Jakubowicza)
7. Synagoga Wysoka

Zabytki działalności gospodarczej i techniki

1. Dworzec kolejowy
2. Wiadukt kolejowy
3. Most kolejowy nad ul. Lubicz wraz z murami oporowymi
4. Dawna zajezdnia tramwajowa

Tab. 14. Liczba i rodzaje obiektów zabytkowych w Krakowie
 Table 14. The number and types of historic sites in Krakow

Układy i zespoły przestrzenne	7
Zabudowa wzgórza wawelskiego	22
Architektura sakralna ogółem	164
w tym:	
– kościoły	30
– świątynie niechrześcijańskie	9
– klasztory	59
– kaplice	16
– inne budowle sakralne lub związane z obiektami sakralnymi	10
– inne niechrześcijańskie budowle sakralne	9
– cmentarze	31
Obiekty obronne ogółem	138
w tym:	
– obiekty twierdzy Kraków	134
Budynki użyteczności publicznej ogółem	216
w tym:	
– siedziby władz	7
– budynki służące wymiarowi sprawiedliwości	1
– budynki służące lecznictwu i opiece społecznej	29
– budynki służące nauce i szkolnictwu	70
– budynki służące kulturze	22
– budynki służące celom finansowym	26
– budynki służące komunikacji i łączności	13
– budynki przeznaczone na cele handlowe	5
– budynki przeznaczone na cele usługowe	24
– inne budynki	7
– zieleń miejska	8
– kopce	4
Architektura rezydencjonalna ogółem	100
w tym:	
– pałace i zespoły pałacowe	44
– dwory i zespoły dworskie	47
– zespoły folwarczne	4
– parki i ogrody dworskie	5
Zabudowa mieszkalna	4343
Zespoły i budynki przemysłowe ogółem	92
w tym:	
– komunalne	8
– niekomunalne	75
– mosty i wiadukty	9
Budynki gospodarcze	12
Obiekty zabytkowe ogółem	5094

Źródło / Source: Zabytki architektury i budownictwa w Polsce (2007).

nymi budowlami: kościołem NMP (Mariacki), Sukiennicami, Wieżą Ratuszową i kościołem św. Wojciecha, tworzy jedną z najbardziej rozpoznawalnych scenerii miejskich w Polsce. Miejsce to ma także wyjątkowe znaczenie symboliczne, gdyż wiąże się z wieloma wydarzeniami historycznymi. Także budynki wokół rynku są kojarzone z historycznymi wydarzeniami i znanymi postaciami z kręgów kultury, nauki i polityki – ważnymi dla Polski i Europy. Na uwagę zasługują m.in. pałace: Pod Baranami, Spiski, Zbarskich (Potockich), Krzysztofora, a także kamienice: Hetmańska, Szara, Montelupich, Pod Jaszczurami, Bonerów, Pod Jeleniem. Po rozebranych w XIX w. murach miejskich pozostał fragment z Bramą Floriańską, Arsenalem Miejskim oraz Barbakan. W październiku 2010 r. otwarto dla turystów podziemia Rynku Głównego, gdzie odwiedzający mają możliwość zapoznania się z historią tego miejsca.

Wśród innych obiektów zabytkowych Starego Miasta uwagę zwracają zwłaszcza świątynie. Należą do nich m.in. kościoły: św. Andrzeja z zespołem klasztornym Klarysek, św.św. Piotra i Pawła, Świętej Trójcy z klasztorem Dominikanów, św. Anny, św. Idziego, św. Krzyża, św. Marcina, św. Marka, św. Tomasza, św. Jana Chrzyciela, Przemienienia Pańskiego z klasztorem Pijarów, św. Kazimierza Królewicza z klasztorem Reformatów, św. Barbary z klasztorem Jezuitów, św. Franciszka z Asyżu z zespołem klasztornym Franciszkanów oraz NMP Śnieżnej z klasztorem Dominikanek „Na Gródku” wraz z pozostałościami dawnej Bramy Rzeźniczej i murów obronnych. Na Stradomiu są to kościoły: św. Bernardyna z klasztorem Bernardynów oraz Nawrócenia św. Pawła. Poza obrębem Plant znajdują się także świątynie: św. Floriana, św. Mikołaja, Zwiastowania NMP wraz z klasztorem Kapucynów oraz Nawiedzenia NMP wraz z klasztorem Karmelitów na Piasku. Zespół dawnego klasztoru Karmelitów Bosych zajmuje obecnie Muzeum Archeologiczne. Budownictwo świeckie reprezentują m.in.: zabytkowe obiekty Uniwersytetu Jagiellońskiego (Collegium Maius, Collegium Minus, Collegium Iuridicum, Collegium Novum) oraz pałace (np. Arcybiskupi, Larischa, Wielopolskich, Biskupa Erazma Ciołka), kamienice (np. Hipolitów przy pl. Mariackim, Szolańskich przy pl. Szczepańskim, Lamellich przy ul. Mikołajskiej) i domy (np. Długosza). Interesującymi obiektami są budynki teatrów: im. J. Słowackiego oraz Starego. W układzie przestrzennym szczególnymi walorami architektonicznymi wyróżniają się pod tym względem ulice wchodzące w skład tzw. Drogi Królewskiej: Floriańska, Grodzka i Kanonicza oraz place: Rynek Główny, pl. Mariacki, Mały Rynek i pl. Wszystkich Świętych.

Drugie wyraźne zgrupowanie obiektów zabytkowych znajduje się na Kazimierzu będącym niegdyś oddzielnym miastem. Nad dawnym rynkiem kazimierskim (obecnie pl. Wolnica) góruje ratusz (siedziba Muzeum Etnograficznego). Dzielnica ta ma dwa „oblicza” wynikające z dziedzictwa chrześcijańskiego i żydowskiego. Znajdują się tu dwie wspaniałe gotyckie świątynie: Bożego Ciała z zespołem klasztornym Kanoników Regularnych Laterańskich oraz św. Katarzyny z klasztorem Augustianów. Symbolicznym miejscem jest kościół pw. św. Michała Archanioła i św. Stanisława Biskupa wraz z klasztorem Paulinów na Skalce. Na uwagę zasługuje także kościół pw. Świętej Trójcy przy klasztorze Bonifratrów. Kazimierz jest

znany jednak głównie za sprawą materialnych pozostałości kultury żydowskiej (dawnego „żydowskiego miasta”). Centrum dzielnicy żydowskiej stanowi ul. Szeroka, przy której zachowały się zabytkowe synagogi: Stara, Remu, Poppera (Bociana), a przy sąsiednich ulicach: Wysoka, Izaaka, Kupa oraz Tempel. Obok synagogi Remu znajduje się stary cmentarz żydowski.

Dawnym centrum osadniczym jest Zwierzyniec. Zachowały się tu dwa cenne zabytki sakralne średniowiecza – kościół Najświętszego Salwatora oraz zespół klasztorny Norbertanek. Interesującym obiektem jest także drewniana kaplica św. Małgorzaty i św. Judyty. Zabytkowe zespoły klasztorne są zlokalizowane także na obrzeżach miasta: w Tyńcu (benedyktyni), w Mogile (cystersi) i na Bielanach (kammeduli). Jedną z najstarszych świątyń Krakowa jest kościół pw. św. Benedykta na Wzgórzu Lasoty w Podgórzu. Zabytkowy charakter mają także zespoły urbanistyczne Kleparza, Starego Podgórza oraz Wesołej i Garbar.

W dzielnicach, które aż do II połowy XX w. stanowiły oddzielne miejscowości zachowało się wiele dworów, pałaców i folwarków. Najstarszą rezydencją jest renesansowy pałacyk zwany Willą Decjusza w Woli Justowskiej pełniący współcześnie funkcje kulturalne. Podobną rolę odgrywa obecnie odrestaurowany dworek w Prądniku Białym. Szczególnie dużo tego typu obiektów znajduje się w Nowej Hucie, której charakterystycznym elementem są układy przestrzenne starych wsi istniejących tutaj przed powstaniem kombinatu metalurgicznego i przed rozbudową osiedli mieszkaniowych. Mają one w dużej mierze rodowód średniowieczny, a zachowały się w nich cenne zespoły dworskie i pałacowe, m.in. w Łuczanowicach, Krzesławicach (obecnie Muzeum J. Matejki), Kościelnikach, Branicach (obecnie oddział Muzeum Archeologicznego), Wadowie, Pleszowie, Bieżanowie, a także w Prokocimiu. Ciekawą formą i historią odznacza się tzw. zamek i willa Rotunda w Przegorzałach.

Osobną grupę obiektów o szczególnych walorach stanowią zabytki działalności gospodarczej i techniki. W mieście pozostało do dziś kilka obiektów pofabrycznych, których historia sięga końca XIX i początku XX w. Należy do nich m.in. kuźnia Zieleniewskich przy ul. św. Marka, pozostałości fabryki Solvay w Borku Fałęckim, wchodzące obecnie w skład centrum handlowego Zakopianka, czy fabryka Oskara Schindlera na Zabłociu w Podgórzu. To właśnie Podgórze, do początku XX w. oddzielne miasto, miało najbardziej rozwinięte tradycje przemysłowe. Infrastrukturę komunikacyjną reprezentuje przede wszystkim zabytkowy budynek dworca kolejowego Kraków Główny, współtworzą ją też zabytkowe mosty oraz wiadukty (np. dawny most na Wiśle, a obecnie wiadukt kolejowy nad ul. Grzegorzeczką). Tradycje dawnego lotniska Rakowice-Czyżyny podtrzymuje Muzeum Lotnictwa Polskiego. W hangarach dawnej zajezdni tramwajowej przy ul. św. Wawrzyńca funkcjonuje Muzeum Inżynierii Miejskiej. W mieście wytyczono specjalną trasę turystyczną – Krakowski Szlak Techniki. Zabytkowy charakter ma także zespół uzdrowiska w Swoszowicach.

W połowie XIX w. Austriacy rozpoczęli budowę Twierdzy Kraków. Stopniowo były rozbudowywane kolejne pierścienie, dzięki czemu na początku XX w. twierdza należała do największych tego typu projektów w Europie Środkowej. Oprócz

nowych fortów, szaniców i innych obiektów przekształcaniu ulegały budowle już istniejące – m.in. ufortyfikowano Wawel i kopce (Kościuszki, Kraka i Wandy). Do dzisiaj zachowało się wiele pozostałości tych budowli – część w stanie bardzo dobrym, wiele z nich jednak jest zaniedbane. Do najlepiej zachowanych obiektów należą forty: 2 Kościuszko, 31 Św. Benedykt, 38 Skała (obecnie Obserwatorium Astronomiczne UJ), 49 Krzesławice, fort reńdowy III Kleparz. Wśród innych interesujących zespołów fortecznych należy wymienić: 39 Olszanica, 44 Tonie, 48 Batowice, 48a Mistrzejowice, 50 Prokocim, 50a Lasówka, 51 Rajsko, 52 1/2 N Siedzina, 52 1/2 S Skotniki, 53a Winnica, zespół fortu Bielany. Ciekawym obiektem są odslonięte podczas prac remontowych relikty bastionu (fortu reńdowego) V Lubicz przy rondzie Mogiłskim.

Swoistego rodzaju zespół zabytkowy stanowi najstarsza część Nowej Huty, najlepszy w Polsce przykład urbanistyki i architektury doby socrealizmu. Poszczególne obiekty tworzą tzw. Muzeum Rozproszone Nowej Huty (Sibila 2007). Centrum zespołu urbanistycznego stanowi plac Centralny, a do najciekawszych i najbardziej znaczących obiektów należą: Centrum Administracyjne Huty im. Tadeusza Sendzimira, Teatr Ludowy, aleja Róż, Szpital Specjalistyczny im. Stefana Żeromskiego, tzw. blok „szwedzki” na osiedlu Szklane Domy, budynek dawnego kina Świt oraz obiekty sakralne: kościół i klasztor Matki Boskiej Częstochowskiej, kościół Matki Bożej Królowej Polski–Arka Pana oraz Krzyż Nowohucki przy kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa. Na Osiedlu Słonecznym funkcjonuje Oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa – Dzieje Nowej Huty.

Miejsca święte i znane postaci

Wśród walorów kulturowych szczególną grupę stanowią obiekty sakralne, z których znaczna część ma charakter zabytkowy i pełni funkcje religijne. Ze względu na znaczenie Krakowa w chrystianizacji ziem polskich i rolę, jaką pełnił w historii Polski oraz Europy, w świątyniach krakowskich znajduje się znaczna liczba relikwii. Wiele świątyń, zarówno chrześcijańskich, jak i niechrześcijańskich, stanowi swoistego rodzaju miejsca święte, do których przez wieki po dziś dzień podążają rzesze pątników. Wśród świętych i błogosławionych Kościoła rzymskokatolickiego oraz kandydatów do wyniesienia na ołtarze w sposób szczególny z Krakowem są związane następujące osoby (Adamczyk 2003; Czeakański 1999):

- św. Brat Albert Chmielowski – kościół „Ecce Homo”(ul. Woronicza);
- św. Florian – katedra wawelska, bazylika św. Floriana na Kleparzu;
- św. Jacek Odrowąż – kościół oo. Dominikanów (ul. Stolarska);
- św. Jadwiga Królowa – katedra wawelska;
- św. Jan Kanty – kolegiata pw. św. Anny (ul. św. Anny);
- św. s. Faustyna Kowalska – kaplica w klasztorze ss. Matki Bożej Miłosierdzia w Łagiewnikach;
- św. Stanisław ze Szczepanowa – katedra wawelska, kościół pw. św. Michała Archanioła i św. Stanisława Biskupa na Skalce;
- św. Szymon z Lipnicy – kościół oo. Bernardynów (ul. Bernardyńska);

- św. Stanisław Kazimierczyk – kościół pw. Bożego Ciała;
- św. Józef Sebastian Pelczar – kościół ss. Sercanek pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (ul. Garncarska);
- bł. Aniela Salawa – kościół oo. Franciszkanów (ul. Franciszkańska);
- bł. Bronisława – kościół ss. Norbertanek (ul. T. Kościuszki);
- bł. m. Angela Truszkowska – kościół ss. Felicjanek (ul. Smoleńsk);
- bł. m. Bernardyna Jabłońska – kościół „Ecce Homo”(ul. Woronicza);
- bł. o. Jan Beyzym – kościół oo. Jezuitów (ul. Kopernika);
- bł. Salomea – kościół oo. Franciszkanów (ul. Franciszkańska);
- bł. Wincenty Kadłubek – katedra wawelska;
- zw. bł. Marcin Baryczka – kościół pw. św. Katarzyny (ul. Augustiańska);
- zw. bł. Aron – katedra wawelska;
- zw. bł. Iwo Odrowąż – kościół oo. Dominikanów (ul. Stolarska);
- zw. bł. Izajasz Boner – kościół pw. św. Katarzyny (ul. Augustiańska);
- zw. bł. Jan Grot – katedra wawelska;
- zw. bł. Jan Prandota – katedra wawelska;
- zw. bł. Michał Giedroyc – kościół pw. św. Marka Ewangelisty (ul. św. Marka);
- zw. bł. Świętosław Milczący – bazylika Wniebowzięcia NMP (kościół Mariacki) (Rynek Główny);
- zw. bł. Wit – kościół oo. Dominikanów (ul. Stolarska);
- Sługa Boży Jan Leopold Tyranowski – kościół pw. św. Stanisława Kostki (ul. Konfederacka);
- Sługa Boży Jerzy Ciesielski – kolegiata pw. św. Anny (ul. św. Anny);
- Sługa Boży ks. bp. Jan Pietraszko – kolegiata pw. św. Anny (ul. św. Anny);
- Sługa Boży o. Paweł Skolimowski – kościół pw. Zmartwychwstania Pańskiego (ul. Łobzowska);
- Sługa Boży ks. Józef Kurzeja – kościół pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego w Mistrzejowicach (Osiedle Tysiąclecia);
- Służebnica Boża Hanna Chrzanowska – cmentarz Rakowicki;
- Służebnica Boża m. Paula Zofia Tajber – kaplica ss. Najświętszej Duszy Chrystusa (ul. Glogera);
- Służebnica Boża m. Zofia Maciejowska Czeska – kościół ss. Prezentek (ul. św. Jana);
- Służebnica Boża Rozalia Celakówna – cmentarz Rakowicki;
- Służebnica Boża s. Emanuela Kalb – cmentarz Rakowicki;
- Służebnica Boża s. Emilia Podolska – kościół ss. Norbertanek (ul. T. Kościuszki);
- Świątobliwa Barbara Langówna – kościół pw. św. Barbary (pl. Mariacki);
- Świątobliwa m. Teresa Marchocka – kaplica ss. Karmelitanek (ul. Kopernika);
- Świątobliwa s. Angelika Renke – cmentarz Rakowicki;
- Świątobliwa s. Nimfa Kazimiera Suchańska – kościół pw. św. Tomasza (ul. Szpitalna);
- Świątobliwy ks. Piotr Skarga – kościół pw. św.św. Piotra i Pawła (ul. Grodzka);
- Świątobliwy ks. Prof. Adam Opatowski – kolegiata pw. św. Anny (ul. św. Anny);
- Świątobliwy o. Sebastian Wolicki – kościół oo. Reformatorów (ul. Reformacka);

- Świątobliwy o. Wiktoryn Swajda – cmentarz Rakowicki.

Oprócz kultu świętych i błogosławionych, krakowskie świątynie pełnią funkcję sanktuariów maryjnych i pańskich. Spośród nich na szczególną uwagę zasługują:

- Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach (wizerunek Miłosierdnego Chrystusa „Jezu, ufam Tobie”);
- bazylika Archikatedralna na Wawelu (m.in. krzyż, z którego według tradycji Chrystus przemówił do św. Jadwigi Królowej; obraz MB Śnieżnej w kaplicy św. Tomasza);
- bazylika Mariacka (obrazy MB Częstochowskiej, Loretańskiej i Ostrobramskiej; krucyfiks autorstwa Wita Stwosza);
- bazylika Najświętszego Serca Pana Jezusa Księża Jezuitów (główne miejsce kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa w Krakowie; figura Madonny-Królowej Serca Jezusowego);
- bazylika Nawiedzenia NMP na Piasku (wizerunek MB Piaskowej; obraz MB Szkaplerznej);
- bazylika św. Franciszka z Asyżu (obraz MB Bolesnej);
- bazylika Świętej Trójcy oo. Dominikanów (obraz MB Różańcowej);
- kościół MB Nieustającej Pomocy oo. Redemptorystów (obraz MB Nieustającej Pomocy);
- kościół pw. św. Bernardyna ze Sieny oo. Bernardynów (wizerunek MB Niepokalanie Poczętej; obraz MB Sokalskiej);
- kościół pw. św. Jana Chrzciciela i pw. św. Jana Ewangelisty ss. Prezentek (obraz MB Świętojańskiej);
- bazylika Podwyższenia Krzyża Świętego oo. Cystersów w Mogile (krucyfiks Pana Jezusa Mogilskiego)
- kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski w Bieńczykach (figura MB Fatimskiej);
- Sanktuarium „Ecce Homo” św. Brata Alberta ss. Albertynek (obraz „Ecce Homo” autorstwa Adama Chmielowskiego św. Brata Alberta).

Także wiele innych krakowskich świątyń ma znacznie dla turystyki religijnej, szczególnie zlokalizowane w obrębie Starego Miasta i Kazimierza oraz w ich najbliższym otoczeniu. Na uwagę zasługują świątynie stanowiące część zabytkowych zespołów klasztornych, np. w Tyńcu, w Mogile, na Zwierzyńcu.

Dla turystów zainteresowanych wartościami religijnymi na terenie miasta wytyczono trasy tematyczne m.in. Trasa św. Stanisława oraz Krakowski Szlak Świętych. Szczególną pozycję wśród osobistości Krakowa zajmuje Jan Paweł II. Miejsca związane z postacią polskiego papieża mają dla odwiedzających znaczenie ze względów biograficznych, dla wielu osób stanowią też możliwość duchowej więzi z Ojcem Świętym. Wytyczony już w Krakowie szlak nazwany „Ścieżkami Jana Pawła II” obejmuje szereg miejsc związanych z życiem i posługą kapłańską Ojca Świętego. Należą do nich (Jakubczyk, Tekieli 2005; Wierzbicki 2009):

- Pałac Biskupi z tzw. oknem papieskim (ul. Franciszkańska 3);
- bazylika św. Franciszka z Asyżu (ul. Franciszkańska);
- bazylika św. Floriana (ul. Warszawska);
- bazylika Wniebowzięcia NMP (kościół Mariacki) (Rynek Główny);

- dom na Dębnikach (ul. Tyniecka 10);
- dom przy ul. Szwedzkiej 12;
- dom Jana Tyranowskiego (ul. Różana 11)
- bazylika Świętej Trójcy oo. Dominikanów (ul. Stolarska 12);
- kolegiata pw. św. Anny (ul. św. Anny);
- kościół pw. św. Józefa ss. Bernardynek (ul. Poselska);
- kościół pw. św. Stanisława Kostki księży Salezjanów (ul. Konfederacka);
- kościół pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego w Mistrzejowicach (os. Tyśiąclecia);
- kościół pw. NMP Królowej Polski „Arka Pana” (ul. Obrońców Krzyża)
- kościół pw. św. Jadwigi Królowej (ul. Łokietka);
- kamienica (ul. Kanonicza 19–21);
- Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego (ul. Gołębia 24);
- Błonia;
- grób rodziców Jana Pawła II na cmentarzu Rakowickim;
- Dom Długosza rektorat Uniwersytetu Papieskiego im. Jana Pawła II (ul. Kanonicza 25);
- bazylika Archikatedralna na Wawelu;
- bazylika oo. Paulinów na Skałce (ul. Skałeczna);
- kościół Arka Pana (ul. Obrońców Krzyża);
- klasztor oo. Kamedułów na Bielanych (ul. Konarowa);
- opactwo oo. Benedyktynów w Tyńcu (ul. Benedyktyńska)
- Sanktuarium Bożego Miłosierdzia (ul. Siostry Faustyny);
- dawne zakłady sodowe Solvay (ul. Zakopiańska)
- kamieniołom na Zakrzówku;
- Szpital im. Jana Pawła II (ul. Prądnicka);
- Międzynarodowy Port Lotniczy im. Jana Pawła II w Balicach.

Listę tę dopełniają pomniki poświęcone osobie Jana Pawła II (dziedziniec Pałacu Biskupiego, Błonia, Ogród Strzelecki, park Jordana, Sanktuarium Bożego Miłosierdzia, cmentarz Rakowicki, Wawel, przed kościołami św. Maksymiliana Marii Kolbego w Mistrzejowicach i Dobrego Pasterza w Prądniku Czerwonym, przed kaplicą św. Małgorzaty i Judyty na Salwatorze, przed seminarium duchownym księży Zmartwychwstańców). Od 2005 r. co roku jest organizowana Piesza pielgrzymka śladami Karola Wojtyły – robotnika na trasie: z Dębnik (kościół księży Salezjanów) do Borku Fałęckiego (dawne zakłady sodowe Solvay).

Kraków znajduje się na wytyczonej i oznakowanej małopolskiej drodze św. Jakuba łączącej Sandomierz z Krakowem, nawiązującej do średniowiecznego szlaku pątniczego wiodącego do Santiago de Compostela. Odcinek małopolski ma ostatecznie połączyć Lublin, wykorzystując do tego fragment tzw. szlaku jagiellońskiego (Via Jagiellonica) łączącego Kraków i Wilno przez Lublin i Grodno, jako odgałęzienie Via Regia – drogi królewskiej przez wieki łączącej dwa krańce kontynentu europejskiego.

Kraków jest znany w świecie jako ważny ośrodek życia religijnego i kulturalnego judaizmu. Najciekawszym pod tym względem obszarem pozostaje stara dziel-

nica żydowska na Kazimierzu, gdzie znajduje się większość synagog i domów modlitwy. Część z nich pełni funkcję religijną do dziś (synagoga Remu czy Tempel), część zamieniono na obiekty muzealne (m.in. synagoga Stara i synagoga Izaaka). Spośród innych obiektów tego typu na uwagę zasługują synagogi: Kupa (zwana też Szpitalną lub Ubogich), Poppera (Bociana), Wysoka, Zuckera (obecnie galeria sztuki). Zachowało się także wiele domów modlitewnych, np.: Salomona Deiche-

Tab. 15. Znane osoby spoczywające na krakowskich cmentarzach (wybór)

Table 15. Famous people resting in the cemeteries of Krakow (selection)

Cmentarz Rakowicki	Jan Adamczewski, Władysław Ludwik Anczyc, Teodor Axentowicz, Michał Bałucki, Jerzy Bińczycki, Michał Bobrzyński, Odo F.K. Bujwid, Józef Czapski-Hutten, Marcelina z Radziwiłłów Czartoryska, Halina Czerny-Stefańska, Ignacy Daszyński, Eugeniusz Dąbrowiecki, Franciszek Dąbrowski, Józef Dietl, Julian Dunajewski, Walery Eljasz-Radzikowski, Alojzy Rafał Estreicher, Karol Estreicher, Karol Józef Estreicher, Stanisław Estreicher, Józef Andrzej Gierkowski, Walery Goetel, Ambroży Grabowski, Marek Grechuta, Tadeusz Hanausek, Antonina Hoffman, Roman Ingarden, Karol Irzykowski, Erazm Jerzmanowski, Henryk Jordan, Tadeusz Kantor, Ludwik Jerzy Kern, Maria Kolbe, Oskar Kolberg, Apollo Korzeniowski, Jerzy Kossak, Juliusz Kossak, Wojciech Kossak, Karol Roman Kremer, Józef Kremer, Włodzimierz Kunz, Stanisław Kutrzeba, Antoni Kurzawa, Eugeniusz Kwiatkowski, Barbara Kwiatkowska-Lass, Juliusz Leo, Jan Matejko, Józef Mehoffer, Piotr Michałowski, Helena Modrzejewska, Jadwiga z Wolskich Nowak-Jeziorańska, Karol Olszewski, Jerzy Panek, Ksawery Pruszyński, Tomasz Pryliński, Henryk Rodakowski, Lucjan Rydel, Jadwiga z Mikołajczyków Rydel, Walery Rzewuski, Adam Setkowicz, Piotr Skrzynecki, Maciej Słomczyński, Stanisław Smolka, Marian Smoluchowski, ks. Stanisław Stojalowski, Władysław Szafer, Józef Szujski, Franciszek Szwarzenberg-Czerny, Adolf Szysko-Bohusz, Teodor Talowski, Dorota Terakowska, Bolesław Wieniawa-Długoszewski, Rudolf Weigl, Wiktor Zin, Mikołaj Żyblikiewicz
Cmentarz Rakowicki (część wojskowa)	Julian Aleksandrowicz, Edmund Wojtyła, Emilia z Kaczorowskich Wojtyła, Karol Wojtyła (senior)
Cmentarz Salwatorski	Adam Bunsch, Tadeusz Chrzanowski, Wiesław Dymny, Maria Jarema-Filipowiczowa, Lech Kalinowski, Antoni Kępiński, Feliks Koneczny, Mieczysław Kotlarczyk, Stanisław Lem, Wincenty Lutosławski, ks. Ferdynand Machay, Franciszek Mączyński, Janusz Meissner, Józef Mickiewicz, Janusz Osterwa, Stanisław Pigoń, Zbigniew Pronaszko, Eugeniusz Romer, Karol Hubert Rostworowski, Marek Rostworowski, Jan Sztaudynger, Andrzej Wróblewski, Kazimierz Wyka, Teofila Wyspiańska, Marian Zgórniak
Stary Cmentarz Podgórski	Wojciech Bednarski, Edward Dembowski, Aleksander Kotsis, Franciszek Maryewski, Władysław Eljasz Radzikowski, Wojciech Eljasz Radzikowski, Emil Serkowski, Józef Christian Zoll, Ludwik Zoll
Cmentarz Podgórski	Józef Kałuża, Antoni Mateczny
Cmentarz Grębałów	Bogdan Włosik
Cmentarz w Tyńcu	Jerzy Turowicz, o. Paweł Szczaniecki, Tadeusz Żychiewicz
Stary cmentarz żydowski Remu	Mojżesz Isserles, Izrael ben Józef, Izaak Jakubowicz, Samuel bar Meszulam, Mordechaj Saba, Joel Sirkes, Natan Nata Spira
Nowy cmentarz żydowski	Kalman Epstein, Maurycy Gottlieb, Ignacy Rosenstock, Józef Sare, Leon Sternbach, Jonatan Warschauer

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Gotfryd, Więcek (2004), Grodziska-Ożóg (1987).

Source: author's own study based on Gotfryd, Więcek (2004), Grodziska-Ożóg (1987).

sa, bractwa psalmowego, Kowea Itim. Oprócz samego Kazimierza na uwagę zasługują obiekty położone w centrum starego miasta, takie jak pozostałość synagogi Mordechaja Tignera przy ul. Grodzkiej 28/30 oraz dawny dom modlitwy Ahawat Raim (ul. Szpitalna 24), w którym obecnie znajduje się cerkiew prawosławna Zasnienia Najświętszej Marii Panny.

Szczególną rolę pod względem religijnym pełnią cmentarze. Same w sobie stanowią miejsca związane z kultem, ale jednocześnie – poprzez powiązanie z konkretnymi osobami na nich spoczywającymi – są ważnym punktem na szlakach turystycznych związanych z biografiami znanych postaci historycznych, artystów czy naukowców. Cmentarze te różnią się od siebie wiekiem, historią, rozmiarami czy usytuowaniem, ale każdy z nich jako miejsce wiecznego spoczynku wzbudza szacunek pokoleń. Najważniejszą pod tym względem nekropolią pozostaje cmentarz Rakowicki, na którym spoczywają znane osoby z życia politycznego, artystycznego i naukowego Krakowa, Małopolski i całego kraju (tab. 15). Innymi znanymi cmentarzami są: Salwatorski, Podgórski (stary i nowy), Batowicki oraz w Grębałowie. W mieście znajdują się także dwa cmentarze żydowskie – stary (Remu) i nowy. Są wśród nich także cmentarze już zapomniane, ale ze względów historycznych bardzo ciekawe i ważne – np. cmentarz ewangelicki w Łuczanowicach (znany także jako cmentarz ariański). Należy zaznaczyć, że w samym Krakowie znajduje się wiele bezimiennych mogił (pojedynczych i zbiorowych), w których spoczywają ofiary wojny i terroru, szczególnie z okresu II wojny światowej.

Spśród nekropolii szczególne znaczenie mają krypty zasłużonych. Znajdują się one na Wawelu (groby królewskie, Krypta Wieszców Narodowych, krypta pod Wieżą Srebrnych Dzwonów) oraz na Skałce. Groby królewskie na Wawelu składają się z siedmiu krypt, w których spoczywają szczątki królów Polski oraz członków rodzin królewskich, od Zygmunta Starego po Augusta II Mocnego. Poza tym w podziemiach katedry wawelskiej w Krypcie Wieszców Narodowych spoczywają A. Mickiewicz i J. Słowacki, a u wejścia do niej znajduje się brązowa tablica pamiątkowa ku czci C. K. Norwida wraz z urną zawierającą ziemię z miejsca jego pochówku oraz medalion z popiersiem F. Chopina, odsłonięty w 2010 r. w dwusetną rocznicę urodzin. Krypta św. Leonarda zawiera sarkofagi: króla Jana III Sobieskiego, królowej Marii Kazimiery, króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, Tadeusza Kościuszki, księcia Józefa Poniatowskiego oraz generała Władysława Sikorskiego. W krypcie pod Wieżą Srebrnych Dzwonów spoczywa Józef Piłsudski. W jej przedsionku znajduje się sarkofag, w którym spoczęły ciała tragicznie zmarłych w katastrofie samolotu pod Smoleńskiem: prezydenta Lecha Kaczyńskiego oraz jego małżonki Marii. Odsłonięto tu także tablicę pamiątkową z nazwiskami wszystkich ofiar.

W Panteonie Narodowym na Skałce znajdują się groby: Jana Długosza, Wincentego Pola, Lucjana Siemieńskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Teofila Lenartowicza, Adama Asnyka, Henryka Siemiradzkiego, Stanisława Wyspiańskiego, Jacka Malczewskiego, Karola Szymanowskiego, Ludwika Solskiego, Tadeusza Banachiewicza oraz Czesława Miłosa.

Z Krakowem wiązało swoje życie wielu wybitnych Polaków (m.in. artystów, naukowców, polityków) oraz przedstawicieli innych narodów. Osoby te zostały

upamiętnione pomnikami i tablicami pamiątkowymi, które odnoszą się zarówno do samych postaci, jak i do wydarzeń historycznych z ich udziałem. Szczególny pod tym względem jest Rynek Główny, gdzie znajduje się pomnik A. Mickiewicza³ stanowiący swoisty symbol miasta, a zarazem główne miejsce spotkań krakowian i turystów. Symbolicznymi miejscami są także płyty wmurowane w powierzchnię Rynku, upamiętniające przysięgę T. Kościuszki oraz hołd pruski. Obszarem nagromadzenia pomników osobistości związanych z Krakowem i Polską są Planty, gdzie znajdują się monumenty takich postaci jak: T. Boy-Żeleński, A. Grottger, M. Kopernik, królowa Jadwiga i W. Jagiełło, M. Bałucki, F. Straszewski, płk. Narcyz Wiatr-Zawojna, a także symboliczne przedstawienia: harfiarza dla uczczenia J. B. Zaleskiego, Lilii Wenedy dla upamiętnienia J. Słowackiego oraz Grażyny i Litawora przypominających o znaczeniu twórczości A. Mickiewicza. Kolejnym miejscem jest park im. H. Jordana (pomniki: T. Kościuszki, S. Czarnieckiego, księcia J. Poniatowskiego, ks. S. Konarskiego, S. Żółkiewskiego, K. Pułaskiego, A. Grottgera, J. Lelewela, J. Kochanowskiego, J. U. Niemcewicz, F. Chopina, J. Matejki, A. Mickiewicza, J. Słowackiego, S. Staszica, H. Kołłątaja, Z. Krasińskiego, gen. J. Hauke-Bosaka, K. Ostrońskiego, ks. A. Kordeckiego, ks. P. Skargi, T. Reytana, M. Kopernika, H. Jordana, Jana Pawła II).

Spośród wytyczonych tras tematycznych, charakter biograficzny mają w zasadzie jedynie te, które odnoszą się tematycznie do aspektów religijnych. Rodzi to potrzebę utworzenia kolejnych szlaków tematycznych o charakterze biograficznym, poświęconych m.in. osobom związanym z życiem artystycznym i naukowym. Wymieć tu można np. osoby ściśle związane z Krakowem, jak np. Jan Matejko i Stanisław Wyspiański. Interesującym szlakiem tematycznym byłby niewątpliwie Szlak Młodopolski, gdyż to właśnie Kraków był głównym ośrodkiem życia artystycznego w tym okresie – na uwagę zasługują m.in. takie postacie jak: S. Wyspiański, S. Przybyszewski, T. Boy-Żeleński, L. Rydel czy W. Tetmajer. Literacki świat Krakowa przybliżony został w 2010 r. w pozycji książkowej autorstwa E. Zamorskiej-Przyłuskiej pt. *Przewodnik literacki po Krakowie i województwie małopolskim*.

Miejsca pamięci narodowej

Kraków zawdzięcza swą sławę żywej tradycji historycznej – pozostaje miastem pełnym miejsc związanych z dążeniami i walkami Polaków o niezależność. Wydarzenia z historii Polski odcisnęły piętno na historii miasta: konfederacja barska, powstanie kościuszkowskie, powstanie listopadowe, powstanie styczniowe, Wiosna Ludów, powstanie krakowskie, dwie wojny światowe. Wiele tych miejsc jest upamiętnionych pomnikami lub tablicami pamiątkowymi, a ważną spuścizną tych wydarzeń są groby uczestników walk, zarówno na cmentarzach, jak i w innych miejscach. Z walką o niepodległość, w tym z powstaniami narodowymi, jest związany Rynek Główny wraz z kościołem Mariackim, a szczególnym miejscem

³ Wieszcz za życia nigdy w Krakowie nie był.

jest kościół Kapucynów przy ul. Loretańskiej (Zieliński 1988). To właśnie tu znajduje się krzyż, który wg tradycji stoi na miejscu zbiorowego grobu konfederatów poległych podczas obrony miasta w sierpniu 1768 r. (odnalezione szczątki złożono w grobie w krypcie pod domkiem loretańskim), a w prezbiterium znajduje się kula armatnia – pamiątka po walkach konfederatów. Stąd Kościuszko wyruszył na Rynek Główny, aby złożyć przysięgę. Wcześniej zostały tu poświęcone szable przywódcy powstania 1794 r. i gen. J. Wodzickiego, którego grobowiec znajduje się w przedsionku świątyni. Podczas powstania listopadowego, wzorem tradycji kościuszkowskich, otrzymywały tu błogosławieństwo oddziały ochotników wyruszających z Krakowa w celu wstąpienia w szeregi wojska. Znajduje się tu także tablica poświęcona Romualdowi Trauguttowi oraz druga – ofiarowana Władysławowi Rawiczowi, żołnierzowi powstania styczniowego. Epitafia upamiętniają także legionistów poległych podczas I wojny światowej, pomordowanych, rozstrzelanych i zamęczonych w łagrach, na zesłaniu i w więzieniach, jak i przywódców „podziemia” z II wojny światowej.

Tradycje kościuszkowskie są w Krakowie silnie kulturowane. Najbardziej widocznym ich symbolem pozostaje kopiec Kościuszki, usypany w latach 1820–1823, a miejsce przysięgi na Rynku Głównym to stały punkt na trasie wycieczek przyjeżdżających do miasta.

Należy podkreślić szczególną rolę Krakowa jako ośrodka, z którego promieniowały idee niepodległościowe na początku XX w. Wiele miejsc wiąże się z osobą J. Piłsudskiego. Zachowały się domy, w których mieszkał, jak i liczne miejsca związane z jego działalnością niepodległościową. Miejscem nierozdzielnie związanym z postacią, jak i z całym ruchem niepodległościowym są Oleandry, skąd w 1914 r. wyruszyła pierwsza kompania kadrowa. W miejscu tym wznosi się budynek – Dom im. Józefa Piłsudskiego, mieszczący Muzeum Czynu Niepodległościowego. Na Wawelu w krypcie pod Wieżą Srebrnych Dzwonów spoczęły doczesne szczątki marszałka. Symbolicznym miejscem jest powstały na Sowińcu kopiec Józefa Piłsudskiego, usypany w latach 1934–1937. Złożono w nim wówczas ziemię z wszystkich pól bitewnych I wojny światowej, w których brali udział Polacy, a w latach 80. (podczas odnowy kopca) – z II wojny światowej.

Symbolem dążeń niepodległościowych jest odsłonięty przez I. Paderewskiego w 1910 r. pomnik Grunwaldzki przy placu J. Matejki, dłuta A. Wiwulskiego (zniszczony przez Niemców w latach 1939–1940, odtworzony po wojnie przez M. Koniecznego). Przed pomnikiem zlokalizowano symboliczną mogiłę upamiętniającą poległych na wszystkich polach bitewnych – Grób Nieznanego Żołnierza.

Szczególnie tragiczną kartą w dziejach miasta był czas okupacji hitlerowskiej. Z tego okresu pochodzi wiele miejsc walki i męczeństwa narodu polskiego. Trzy jednostki muzealne Krakowa mają charakter martyrologiczny. Są to oddziały Muzeum Historycznego Miasta Krakowa: Pomorska, Apteka Pod Orłem oraz Fabryka Schindlera. Budynek przy ul. Pomorskiej 2 (tzw. Dom Śląski) podczas II wojny światowej był siedzibą Komendy Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa dystryktu Kraków, której wydział stanowiła Tajna Policja Państwowa. Gestapo zajmowało ten budynek przez cały okres okupacji miasta. Stał się on miejscem

każni wielu mieszkańców Krakowa i regionu, a zachowane do dziś cele pozostają niemymi świadkami tych tragicznych wydarzeń. Obecnie, po otwarciu nowego oddziału muzeum w Fabryce Schindlera przy ul. Lipowej na Zabłociu, ekspozycję przy ul. Pomorskiej poddano reorganizacji (cele są udostępnione zwiedzającym). Należy zaznaczyć, że po wojnie budynek ten zajmował Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, gdzie osadzono wielu więźniów politycznych. Do wydarzeń tych nawiązuje obelisk na placu Inwalidów. Po sąsiedztwu, w parku Krakowskim, w dawnym niemieckim schronie przeciwlotniczym można zapoznać się z ekspozycją „Plac Inwalidów – historia miejsca”. W specjalnie przystosowanym na cele wystawiennicze budynku administracyjnym Fabryki Schindlera została zorganizowana stała ekspozycja „Kraków w latach 1939–1945”. Obiekt ten jest znany dzięki osobie Oskara Schindlera, który przyczynił się do uratowania w czasie II wojny światowej 1100 więźniów żydowskich. Zdarzenie to uwiecznił Steven Spielberg w filmie pt. *Lista Schindlera*.

Apteka Pod Orłem to miejsce symbolicznie, nierozzerwalnie związane z historią krakowskiego getta, utworzonego w 1941 r. Zajmowało powierzchnię około 20 ha, a zamieszkiwało go około 16–20 tys. osób. Getto zostało zlikwidowane w dniach 13–14 marca 1943 r., a zamieszkujący je Żydzi trafili do obozu zagłady w Oświęcimiu (około 2 tys.) oraz do obozu pracy w Płaszowie (około 8 tys.). Wcześniej Niemcy deportowali część jego mieszkańców do obozów zagłady, m.in. w Bełżcu. Do dziś zachowały się fragmenty murów getta przy ul. Rękawka oraz ul. Lwowskiej, gdzie w 1983 r. odsłonięto tablicę pamiątkową. Apteka ta była elementem odróżniającym getto krakowskie od innych tego typu miejsc na ziemiach polskich. Prowadził ją T. Pankiewicz (jedyne nie-Żyd zamieszkujący getto), który wraz z personelem niósł stałą pomoc mieszkańcom getta. Obecnie w budynku tym mieści się stała wystawa na temat krakowskiego getta oraz obozu koncentracyjnego w Płaszowie. Każdego roku, w rocznicę likwidacji getta, sprzed apteki z placu Bohaterów Getta na teren byłego obozu w Płaszowie rusza marsz pamięci. Na placu Bohaterów Getta w 2005 r. został odsłonięty pomnik upamiętniający mieszkańców getta. Składa się on z 80 krzeseł nawiązujących do akcji opróżniania domów po likwidacji getta, opisaną w książce T. Pankiewicza „Apteka w getcie krakowskim”.

Ważnym miejscem pamięci jest teren byłego obozu koncentracyjnego w Płaszowie, utworzonego w 1942 r., przez który przewinęło się około 150 tys. więźniów. W 1964 r. dla uczczenia ofiar faszyzmu na jednym z wzniesień odsłonięto pomnik projektu W. Cęckiewicza i r. Szczypczyńskiego. Obok znajduje się mniejszy pomnik, odsłonięty w 2000 r., upamiętniający węgierskie Żydówki, które przeszły przez obóz w Płaszowie w drodze do Oświęcimia.

Pośród wielu innych miejsc kaźni i egzekucji ludności cywilnej Krakowa i regionu na szczególną uwagę zasługuje także kilka innych (Faracik 2009):

- Więzienie przy ul. Montelupich, gdzie podczas okupacji niemieckiej znajdowało się hitlerowskie więzienie policyjne, podległe w latach 1940–1944 Gestapo. W tym okresie przeszło przez niego około 50 tys. więźniów, głównie Polaków i Żydów. Na terenie więzienia miały miejsce liczne egzekucje. Więźniowie byli mordowani w wielu miejscach na terenie Krakowa.

Oddział kobiecy więzienia znajdował się przy ul. Helclów 2 (budynek Domu Opieki Społecznej).

- Fort 49 Krzesławice miejsce egzekucji Polaków w latach 1939–1941. Przywożeni tu byli zazwyczaj więźniowie z ul. Montelupich oraz z ul. Senackiej (więzienie św. Michała). Łącznie zginęło tu 440 osób, które upamiętnia pomnik. W dawnym forcie mieści się obecnie Młodzieżowy Dom Kultury, w którym odbywają się zajęcia edukacyjne dotyczące miejsca pamięci narodowej, m.in. w oparciu o wystawę „Pamięci pomordowanym w Krzesławicach w latach 1939–41”.
- Pomnik ofiar terroru i tablica ku czci pomordowanych na terenie kamieniołomu i wapienników Libana i Ehrenpreisa, gdzie hitlerowcy utworzyli karny obóz pracy dla Służby Budowlanej. Więźniów dziesiątkowała mordercza praca i tortury, a ostatnich 21 więźniów zostało zamordowanych przez Niemców 22 lipca 1944 r., w czasie likwidacji obozu.
- Glinik w Przegorzalach (rejon ul. Kamedulskiej), gdzie na terenie dawnego wyrobiska gliny hitlerowcy dokonywali masowych egzekucji (około 1300 osób). Obecnie na miejscu straceń znajduje się pomnik ku czci pomordowanych.
- Las w Tyńcu, w którym 15 lipca 1942 r. hitlerowcy rozstrzelali 90 Żydów. Ofiary zbrodni pochowano na miejscu śmierci we wspólnych mogiłach.
- Obelisk ku czci pomordowanych na terenie Szpitala Specjalistycznego im. dra Józefa Babińskiego (Kobierzyn) przy ul. Babińskiego. 23 czerwca 1942 r. hitlerowcy wywieźli z miejscowego szpitala do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu ok. 500 psychicznie chorych osób. Pozostałych ok. 100 chorych zamordowano na miejscu i pochowano we wspólnej mogile w szpitalnym ogrodzie.
- Głaz na miejscu byłego obozu jenieckiego pomiędzy Borkiem Fałęckim a Kobierzynem. W czerwcu 1942 r. hitlerowcy zorganizowali tu obóz karny dla 6 tys. jeńców francuskich, belgijskich, holenderskich i radzieckich. Zmarłych pochowano w zbiorowych mogiłach na pobliskim cmentarzu parafialnym w Borku Fałęckim (kwatery wojskowa).
- Krzyż na miejscu straceń przy pl. Półkole, gdzie 15 stycznia 1945 r. hitlerowcy dokonali ostatniej egzekucji w Krakowie. Na wiślanym wale przy ul. Miedzianej rozstrzelali 79 mieszkańców Dąbia i więźniów z Montelupich. Ofiary egzekucji pochowano na miejscu śmierci, a po zakończeniu wojny przeniesiono na cmentarz Rakowicki.
- Pomnik ofiar terroru przy ul. Kocmyrzwoskiej, gdzie 29 stycznia 1944 r. w odwecie za wysadzenie przez oddziały AK dwóch pociągów hitlerowcy rozstrzelali 80 zakładników z więzienia Montelupich.
- Pomnik ofiar terroru przy ul. 28 Lipca 1943 r. W tym właśnie dniu po wykryciu przez Niemców tajnej drukarni oddziały SS i żandarmerii przeprowadziły w Woli Justowskiej i sąsiednich osiedlach pacyfikację. Rozstrzelano wówczas 21 osób, a kilkanaście innych zesłano do obozów koncentracyjnych. Obecnie na miejscu tortur znajduje się tablica ku czci ofiar, które spoczywają we wspólnej mogile na cmentarzu Salwatorskim.

Fot. 13. Zabudowa Wzgórza Wawelskiego (fot. B. Piziak)
Photo 13. Architecture of the Wawel Hill (by B. Piziak)

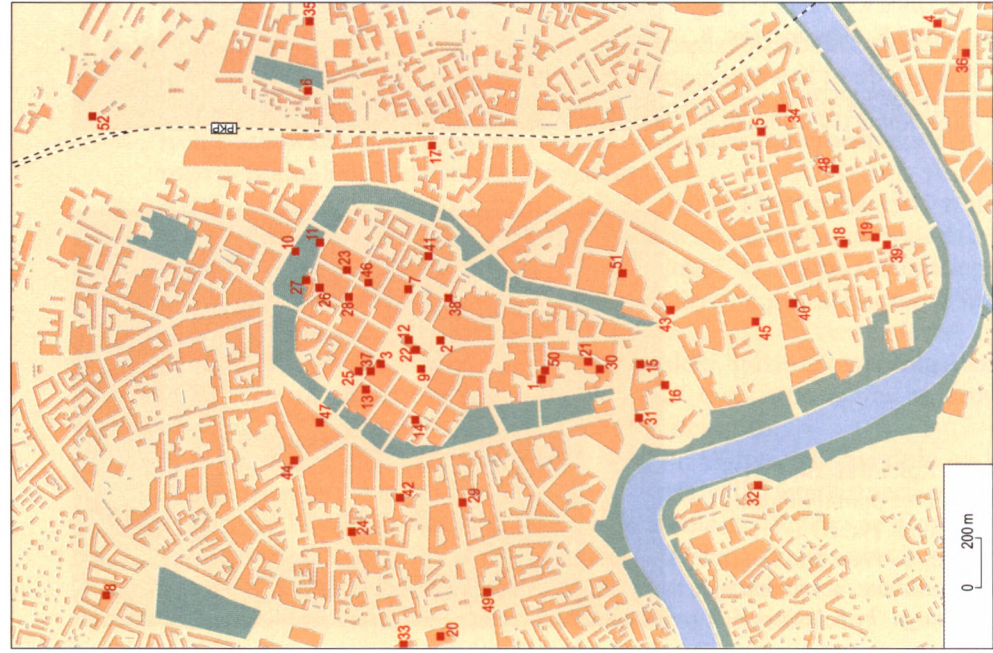

Fot. 14. Ulica Kanonicza – fragment Drogi Królewskiej (fot. B. Piziak)
Photo 14. Kanonicza St. – part of the Royal Route (by B. Piziak)

Fot. 15. Kościół św.św. Piotra i Pawła oraz pomnik Piotra Skargi (fot. B. Piziak)
Photo 15. SS Peter and Paul's Church and the monument of Piotr Skarga (by B. Piziak)

Objaśnienia:

1. Muzeum Archeologiczne
2. Muzeum Archeologiczne – Dzieje Rynku Krakowskiego
3. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (MHK) Oddział Pałac Krzysztofory, Dzieje i Kultura Krakowa
4. MHK Oddział Apteka pod Orłem
5. MHK Oddział Stara Synagoga, Dzieje i Kultura Żydów
6. MHK Oddział Celest, Dzieje Krakowskiego Bractwa Kurkowego
7. MHK Oddział Kamienica Hipolitów, Mieszczanśki Dom
8. MHK Oddział Ulica Pomorska
9. MHK Wieża Ratuszowa
10. MHK Barbakan
11. Mury Obronne
12. MHK Podziemia Rynku
13. Muzeum Teatru Starego
14. Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius
15. Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu – „Wawel Zaginiony”
16. Muzeum Historii Medycyny Uniwersytetu Jagiellońskiego
17. Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli
18. Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli – Dom Esterki
20. Muzeum Narodowe – gmach główny
21. Muzeum Narodowe, Pałac Biskupa Erasma Ciołka
22. Muzeum Narodowe, Galeria Sztuki Polskiej XIX w. w Sukiennicach
23. Muzeum Narodowe, Dom Jana Matejki
24. Muzeum Narodowe, Dom Józefa Mehoffera
25. Muzeum Narodowe, Muzeum Stanisława Wyspiańskiego w Kamienicy Szolayskich
26. Muzeum Narodowe, Muzeum Książąt Czartoryskich
27. Muzeum Narodowe, Muzeum Książąt Czartoryskich
28. Muzeum Narodowe, Biblioteka Czartoryskich
29. Muzeum Narodowe, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego
30. Muzeum Archidiecezjalne
31. Muzeum Katedralne
32. Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej „Manggha”
33. Zbiory Graficzne, Oddział Biblioteki Jagiellońskiej
34. Muzeum Galicja
35. Muzeum Odona Bujwida
36. Dom Historii Podgórze
37. CRICOTEKA – Galeria Krzysztofory
38. Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora (CRICOTEKA) – Galeria i Pracownia Tadeusza Kantora
39. Muzeum Brata Alberta
40. Muzeum im. Bohdana Nesłora Łepkiego
41. Muzeum i Archiwum Marii Angelli Truszkowskiej
42. Archiwum oo. Kapucynów w Krakowie
43. Muzeum Misyjne Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo
44. Muzeum oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku
45. Zbiory Archiwalno-Muzealne Krakowskiego Kościoła Garnizonowego św. Agnieszki
46. Muzeum Farmacji Collegium Medicum UJ
47. Muzeum Ubezpieczeń
48. Muzeum Inżynierii Miejskiej
49. Muzeum Witrażu
50. Muzeum Geologiczne Instytutu Nauk Geologicznych PAN
51. Muzeum Przyrodnicze ISEZ PAN
52. Muzeum Armii Krajowej

Ryc. 16. Muzea w historycznej części Krakowa
 Fig. 16. Museums in the historical part of Krakow
 Źródło: opracowanie własne. Source: author's own study.

- Cmentarz Rakowicki w części wojskowej zawiera kwatery żołnierzy Wojska Polskiego, poległych w wojnie obronnej we wrześniu 1939 r. (146 żołnierzy pochowano w mogiłach zbiorowych, a 53 w indywidualnych). Poza tym dwie mogiły kryją prochy 14 lotników z zestrzelonych 15/16 i 16/17 sierpnia 1944 r. bombowców Halifax i Liberator lecących ze zrzutami dla walczącej Warszawy. W sektorze radzieckim w 156 zbiorowych mogiłach spoczywa 1578 żołnierzy Armii Czerwonej poległych w styczniu 1945 r. w walkach o wyzwolenie Krakowa. W specjalnej kwaterze znajduje się 517 pojedynczych mogił żołnierzy brytyjskich (byli to m.in.: jeńcy wojenni, uciekinierzy z obozów, lotnicy).

Instytucje kultury

Kraków należy do największych ośrodków życia kulturalnego w Polsce i Europie Środkowej. Jest ważnym centrum muzealnictwa. Reprezentowane są różne typy muzeów i zbiorów: archeologiczne, historyczne, artystyczne, biograficzne, przyrodnicze, techniczne, literackie oraz specjalistyczne. Do najważniejszych placówek należą: Muzeum Narodowe w Krakowie (wraz z oddziałami), Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu oraz Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (wraz z oddziałami) (ryc. 16).

Według oficjalnych danych w 2008 r. w Krakowie funkcjonowały 42 muzea i oddziały muzealne, liczące 3,2 mln muzealiów (*Kultura...* 2008). Odwiedziło je łącznie 2,5 mln osób (w tym Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu – 1143 tys. osób i Muzeum Narodowe w Krakowie – 376 tys.). Poza tym istnieje szereg ekspozycji w innych jednostkach, niekoniecznie o charakterze muzealnym, jak biblioteki, domy i centra kultury czy mieszkania prywatne. Ich wykaz uzupełniony o inne zbiory przedstawia tabela 16. Z najnowszych inwestycji należy wymienić uruchomione w 2010 r. Podziemia Rynku i Fabrykę Schindlera jako oddziały Muzeum Historycznego Miasta Krakowa oraz Galerię Sztuki Polskiej XIX w. w Sułkiewiczach (Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie), oddaną po trwającym cztery lata remoncie. Do użytku oddano także nowy gmach Muzeum Lotnictwa Polskiego oraz budynek Muzeum Sztuki Współczesnej (MOCAK), mieszczący się w kompleksie dawnej fabryki Oskara Schindlera na Zabłociu, a którego projektantem jest światowej sławy architekt Claudio Nardi. Znaczącą rolę w promocji zbiorów muzealnych odgrywają cykliczne imprezy, takie jak „Noc Muzeów” (maj) czy „Dni otwartych drzwi muzeów krakowskich” (listopad). Z innych eventów na szczególną uwagę zasługują „Podgórskie dni otwartych drzwi” (ostatni weekend września) promujący cenne obiekty Podgórz, które na co dzień nie są dostępne dla zwiedzających. Podobny charakter ma „Odkrywanie Kleparza i Garbar” organizowane w pierwszy weekend października.

Życie kulturalne Krakowa opiera się w dużej mierze na działalności licznych instytucji, których zadaniem jest m.in. prezentacja osiągnięć artystycznych i kulturalnych zarówno na forum krajowym, jak i międzynarodowym. Należą do nich m.in. instytucje muzyczne (Filharmonia im. K. Szymanowskiego i Opera Krakowska),

Tab. 16. Muzea w Krakowie według typów

Table 16. Museums in Krakow by type

Muzea i zbiory archeologiczne	Muzeum Archeologiczne wraz z oddziałami: w podziemiach kościoła św. Wojciecha („Dzieje rynku krakowskiego”) oraz w Nowej Hucie Muzeum Historyczne Miasta Krakowa: Podziemia Rynku – „Śladem europejskiej tożsamości Krakowa” Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu – wystawa „Wawel Zaginiony”
Muzea i zbiory historyczne	Muzeum Historyczne Miasta Krakowa – oddziały: Pałac Krzysztofora („Dzieje i kultura Krakowa”), Dom Pod Krzyżem – Oddział Teatralny im. Stanisława Wyspiańskiego (w reorganizacji), Stara Synagoga („Dzieje i kultura Żydów”), Celestat („Z dziejów Krakowskiego Bractwa Kurkowego”), Kamienica Hipolitów („Mieszkański dom”), Zwierzyniecki Salon Artystyczny, Wieża Ratuszowa, Barbakan, Dzieje Nowej Huty, Podziemia Rynku, Mury Obronne, Fabryka Schindlera Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu – ekspozycje: reprezentacyjne komnaty królewskie, prywatne apartamenty królewskie, skarbiec koronny i zbrojownia, „Sztuka Wschodu”, „Wawel zaginiony”, Smocza Jama, Trasa Ogródek Królewski (czasowo nieczynna) Muzeum Katedralne oraz wnętrza katedry, groby królewskie i Dzwon Zygmunta (parafia Archikatedralna), Muzeum Czynu Niepodległościowego – Dom im. Józefa Piłsudskiego, Muzeum Czynu Zbrojnego, Muzeum PRL-u, Muzeum Galicja, Muzeum Teatru Starego, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius, Muzeum Uniwersytetu Ekonomicznego, Muzeum Historii Akademii Górniczo-Hutniczej, Muzeum Akademii Sztuk Pięknych, Dom Historii Podgórze
Muzea historii wojskowości	Muzeum Armii Krajowej im. gen. Emila Fieldorfa „Nila”, Muzeum Lotnictwa Polskiego
Muzea i zbiory etnograficzne	Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli – budynek główny oraz tzw. Dom Esterki
Muzea artystyczne	Muzeum Narodowe: gmach główny, pałac biskupa Erazma Ciołka, Galeria Sztuki Polskiej XIX wieku w Sukiennicach, Muzeum Książąt Czartoryskich, Biblioteka Czartoryskich, Dom Jana Matejki, Muzeum Stanisława Wyspiańskiego w kamienicy Szołayskich, Dom Józefa Mehoffera, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego Muzeum Sztuki Współczesnej, Muzeum Archidiecezjalne, Muzeum Katedralne, Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha, Biblioteka Jagiellońska – oddział zbiorów graficznych, Muzeum Witrażu
Muzea biograficzne	Muzeum Odoła Bujwida, CRICOTEKA – Galeria Krzysztofora, Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora – CRICOTEKA – Galeria i Pracownia Tadeusza Kantora, Dworek Jana Matejki w Krzesławicach, Muzeum Narodowe: Dom Jana Matejki, Muzeum Stanisława Wyspiańskiego w kamienicy Szołayskich, Dom Józefa Mehoffera, Muzeum Brata Alberta, Muzeum im. Bohdana Nestora Łepkiego, Muzeum i Archiwum Marii Angeli Truszkowskiej, Muzeum św. Józefa Sebastiana Pelczara
Muzea martyrologiczne	Muzeum Historyczne Miasta Krakowa – oddziały: Ulica Pomorska, Apteka Pod Orłem, Fabryka Schindlera
Muzea i zbiory sztuki o charakterze religijnym (katolickie)	Muzeum Archidiecezjalne, Muzeum Katedralne, Muzeum i Archiwum Marii Angeli Truszkowskiej, Archiwum oo. Kapucynów w Krakowie, Muzeum Misyjne Zgromadzenia Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo, Muzeum oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku, Zbiory Archiwalno-Muzealne Krakowskiego Kościoła Garnizonowego św. Agnieszki, Muzeum Brata Alberta, Muzeum św. Józefa Sebastiana Pelczara

Muzea i zbiory specjalistyczne	Muzeum Lotnictwa Polskiego, Muzeum Farmacji Collegium Medicum UJ, Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego w Krakowie, Muzeum Ubezpieczeń, Muzeum Inżynierii Miejskiej, Muzeum Witrażu, Muzeum Historii Medycyny Uniwersytetu Jagiellońskiego, Ośrodek Biograficzny Komisji Turystyki Górskiej – gabinet prof. Kazimierza Sosnowskiego
Muzea i zbiory przyrodnicze	Muzeum Geologiczne Instytutu Nauk Geologicznych PAN, Muzeum Geologiczne Instytutu Nauk Geologicznych UJ, Muzeum Przyrodnicze ISEZ PAN, Muzeum Zoologiczne UJ
Muzea literatury	Muzeum Młodej Polski Rydlówka

Źródło: opracowanie własne. *Source: author's own study.*

teatru (Narodowy Stary Teatr im. H. Modrzejewskiej, Teatr im. J. Słowackiego, Krakowski Teatr Scena STU, Teatr Lalki, Maski i Aktora Groteska, Teatr Bagatela, Teatr Ludowy), kabarety (Jama Michalika, Piwnica Pod Baranami, Kabaret Pod Wyrwigroszem, Loch Camelot), kina (w tym multipleksy: Multikino, Cinema City Kazimierz, Cinema City Plaza, Cinema City Zakopianka i Cinema City Bonarka) oraz galerie (około 70). W mieście działają także instytucje promujące kulturę innych krajów, m.in.: Niemiec, Austrii, Włoch, Hiszpanii, Węgier i Chin. Szczególna rola w tym względzie przypada Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej Manggha.

Ważniejsze wydarzenia kulturalne

W ciągu całego roku w mieście jest organizowanych wiele imprez kulturalnych, z których znaczna część ma charakter cykliczny. Mają one różny zasięg oddziaływania: lokalny, regionalny, krajowy, a wiele z nich ma rangę międzynarodową. Reprezentują one w zasadzie wszystkie dziedziny życia kulturalnego i artystycznego: muzykę, teatr, film, sztuki plastyczne, literaturę. Z imprez o charakterze festiwalowym w świecie znany jest m.in. „Międzynarodowy Festiwal Kultury Żydowskiej”, którego kulminacją jest finałowy koncert na ul. Szerokiej. Wielu widzów przyciągają widowiska o charakterze plenerowym, z których największymi są „Wianki” oraz sylwester na Rynku Głównym. Do interesujących imprez wyrosłych z tradycji *stricte* krakowskich należą: „Pochód Lajkonika”, „Święto Rękawki” oraz tradycyjny odpust Emaus na Salwatorze. Powodzeniem cieszą się także „Wielka Parada Smoków” i „Marsz Jamników”.

W 2008 r. powstał projekt pod wspólną nazwą „6 Zmysłów”, w skład którego weszły unikalne imprezy kulturalne o ugruntowanej pozycji na arenie krajowej i międzynarodowej. Stanowią one swoistą wizytówkę kulturalną miasta. Inicjatorem przedsięwzięcia był Urząd Miasta Krakowa, a prace związane z projektem koordynuje Krakowskie Biuro Festiwalowe. Do cyklu „6 Zmysłów” należą: festiwal Misteria Paschalia, Międzynarodowy Festiwal Kina Niezależnego Off Plus Camera, Festiwal Muzyki Filmowej, „Miesiąc Fotografii w Krakowie”, festiwal Sacrum Profanum, Festiwal Muzyki Polskiej, Międzynarodowy Festiwal Teatralny Boska Komedia, Festiwal Literatury im. Josepha Conrada oraz ArtBoom Tauron Festival. Od 2011 r. do grona tego dołączają dwa kolejne festiwale: Międzynarodowy Festiwal Literacki im. Czesława Miłosza i Unsound Festival. Wykaz ważniejszych festiwali i innych cyklicznych wydarzeń kulturalnych zawiera tabela 17.

Tab. 17. Festiwale i inne cykliczne wydarzenia kulturalne w Krakowie

Table 17. Festivals and other cyclical cultural events in Krakow

Kultura grup narodowych i etnicznych	Festiwal Kultury Żydowskiej, Bajit Chadasz – „Spotkania z kulturą żydowską”
Muzyka	Koncert Noworoczny w Teatrze im. Juliusza Słowackiego, festiwal Sacrum Profanum, festiwal Misteria Paschalia, Międzynarodowy Festiwal Piosenki Żeglarskiej Shanties, Dni Bachowskie, międzynarodowy festiwal „Starzy i młodzi w Krakowie, czyli jazz w Krakowie”, Krakowskie Spotkania z Muzyką Cerkiewną, Dni Muzyki Kompozytorów Krakowskich – Międzynarodowy Festiwal Muzyki Współczesnej, Tynieckie Recitale Organowe, Międzynarodowy Festiwal Letnie Koncerty Ogrodowe, Międzynarodowe Warsztaty Muzyki Współczesnej, Festiwal Muzyki Tradycyjnej Rozstaje, Letnie Koncerty Kameralne, Letni Festiwal Jazzowy w Piwnicy Pod Baranami, Międzynarodowe Warsztaty Muzyki Współczesnej, Międzynarodowa Letnia Akademia Jazzu, Letni Festiwal Opery, Coke Live Music Festival, Międzynarodowy Festiwal Muzyka w Starym Krakowie, Międzynarodowy Konkurs Współczesnej Muzyki Kameralnej, Międzynarodowy Festiwal Muzyki Dawnej, Studencki Festiwal Piosenki, Dni Muzyki Organowej, Krakowskie Zaduszki Jazzowe, Międzynarodowy Konkurs Młodych i Debiutujących Zespołów Jazzowych Jazz Juniors, festiwal Opera Rara, Ogólnopolski Festiwal Dzieci i Młodzieży Tęczowe Piosenki Jana Wojdaka, Międzynarodowy Festiwal Perkusyjny Źródła i Inspiracje, KOROWÓD Festiwal Twórczości, Festiwal Muzyki Filmowej, Festiwal Muzyki Polskiej
Teatr	Międzynarodowy Festiwal Teatrów Ulicznych, Materia Prima – Międzynarodowy Festiwal Teatru Formy, Noc Teatrów, Festiwal Teatrów dla Dzieci, Międzynarodowy festiwal teatralny Krakowskie Reminiscencje Teatralne, Międzynarodowy Festiwal Teatralny Boska Komedia
Taniec	Festiwal Tańców Dworskich Cracovia Danza, Międzynarodowy Festiwal Dziecięcych i Młodzieżowych Zespołów Folklorystycznych Krakowiak, Krakowska Wiosna Baletowa, Krakowskie Spotkania Baletowe
Film	Krakowski Festiwal Filmowy, Międzynarodowy Festiwal Kina Niezależnego Off Plus Camera, Międzynarodowy Festiwal Filmowy Etiuda & Anima, Festiwal Filmu Niemego, Ogólnopolski Festiwal Autorskich Filmów Animowanych OFAFA, Unsound Festival
Literatura	Festiwal Literatury im. Josepha Conrada, Międzynarodowy Festiwal Literacki im. Czesława Miłosza
Zwyczaje i tradycje	„Święto Rękawki”, Lajkonik – tradycyjny pochód ulicami Krakowa, osadzanie Chochola, „Święto ulicy Józefa”, Festiwal Zupy, Festiwal Pierogów, Intronizacja Króla Kurkowego, Święto Chleba – Festiwal Produktów Regionalnych, targi bożonarodzeniowe, „Szopki krakowskie” – konkurs i wystawa, Święto Miasta, „Wielka Parada Smoków”, „Marsz Jamników”, „Wianki”, sylwester na Rynku Głównym, Targi Sztuki Ludowej i Rzemiosła Artystycznego
Różne aspekty kultury	Święto Ogródów, Unsound Festival, Krakowski Festiwal Górski
Inne	„Juwenalia Krakowskie”, Przegląd Kabaretów PaKA, Festiwal Nauki

Źródło: opracowanie własne. Source: author's own study.

Wiele z imprez odbywa się tradycyjnie w tych samych miejscach, ale znaczna ich część co roku zmienia scenerię. Dotyczy to zwłaszcza imprez o charakterze muzycznym, które wykorzystują często obiekty zabytkowe, w tym sakralne. W przestrzeni miasta można jednak wyróżnić takie miejsca, w których często goszczą różnego rodzaju przedsięwzięcia. Należą do nich: Rynek Główny, Mały Rynek, ul. Szeroka, pl. Wolnica, Błonia, zakole Wisły pod Wawelem, Wzgórze

Fot. 16. Synagoga Stara na Kazimierzu
(fot. B. Piziak)

Photo 16. The Old Synagogue in Kazimierz district (by B. Piziak)

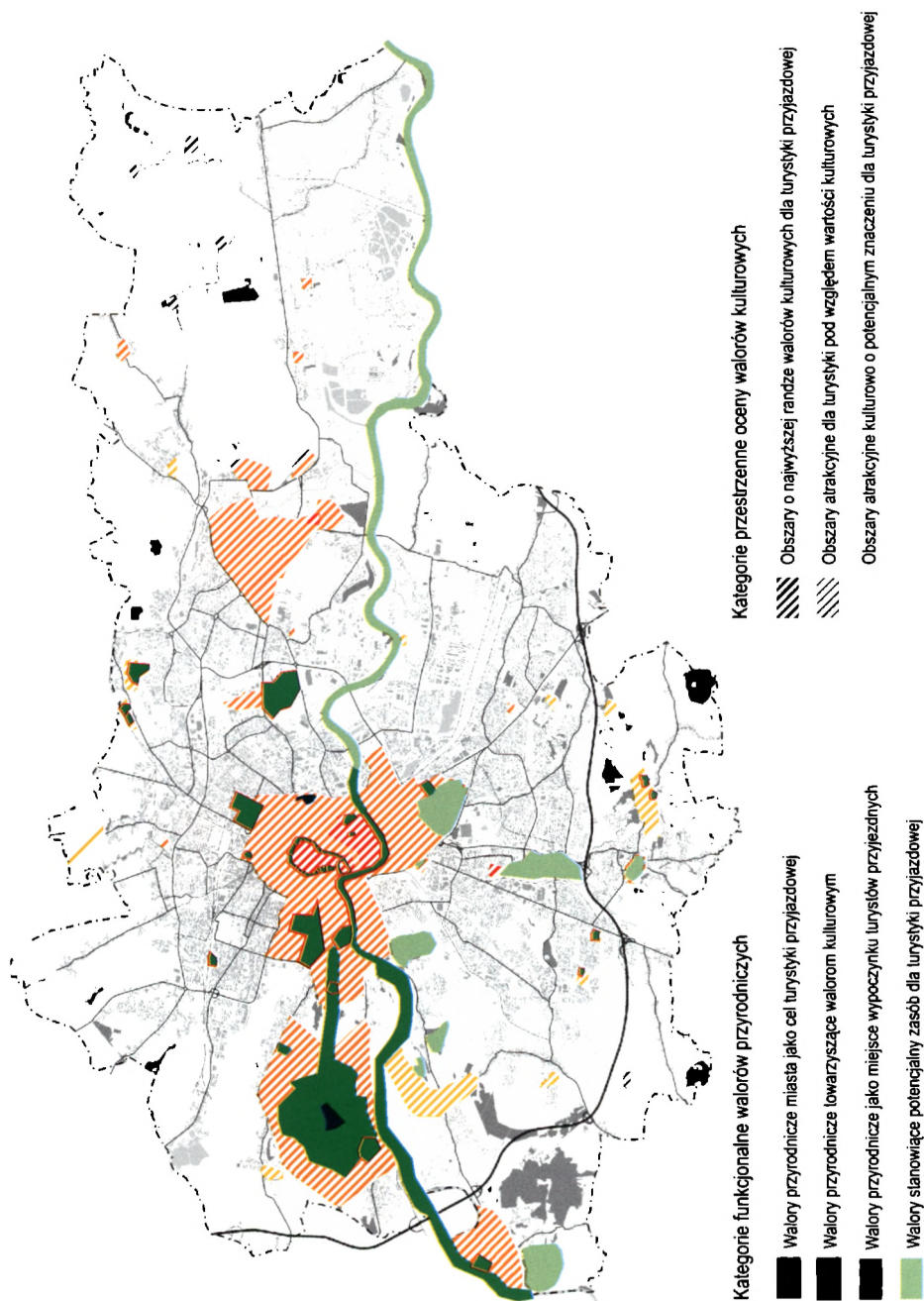
Fot. 17. Synagoga Remu na Kazimierzu
(arch. UM Krakowa, A. Żyrkowski)

Photo 17. The Remu Synagogue in Kazimierz district (by A. Żyrkowski)

Fot. 18. Widok na Stare Miasto z Podgórze, most Marszałka J. Piłsudskiego (arch. UM Krakowa, A. Żyrkowski)

Photo 18. The Old Town, as seen from Podgórze district, the J. Piłsudski Bridge (by A. Żyrkowski)

Ryc. 17. Kategorie funkcjonalne walorów przyrodniczych i kategorie przestrzenne oceny walorów kulturowych Krakowa
 Fig. 17. Functional categories of natural values and spatial categories of cultural values' assessment of Krakow

Lasoty. Wśród obiektów pod tym względem wyróżniają się m.in.: CK Rotunda, filharmonia, opactwo w Tyńcu, kościół Mariacki, kościół św. Katarzyny, kościół św.św. Piotra i Pawła, Barbakan, Hala TS Wisła, Muzeum Lotnictwa, Ogrody Muzeum Archeologicznego, Fabryka Schindlera, Centrum Kultury Dworek Białoprądnicki, Nowohuckie Centrum Kultury, kino Kijów, a także stare hale fabryczne kombinatu metalurgicznego w Nowej Hucie.

Ocena walorów kulturowych

Kraków znany jest przede wszystkim jako miasto historyczne z licznymi zabytkami architektury i budownictwa. Odznaczają się one wybitnymi wartościami artystycznymi, historycznymi i naukowymi oraz bardzo dobrym stanem zachowania tak poszczególnych obiektów, jak całych zespołów. Uwagę zwraca szczególnie różnorodność ich form architektonicznych i pełnionych przez nie funkcji (pierwotnych i obecnych), a zwłaszcza ciągłość chronologiczna i związek z określonym miejscem. Całość dopełnia pamięć, zarówno o wydarzeniach z historii Polski i Europy, jak i konkretnych osobach i instytucjach, które z Krakowem oraz poszczególnymi obiektami i miejscami w mieście związały swoje życie oraz działalność. Nawiązuje do tego także w dużej mierze współczesne życie kulturalne.

W przestrzeni miasta można wyróżnić obszary szczególnie predysponowane do rozwoju turystyki w oparciu o dziedzictwo historyczne i kulturowe. Analiza walorów kulturowych Krakowa pozwoliła wytypować trzy kategorie obszarów ze względu na ich znaczenie dla turystyki. Są to:

- obszary o najwyższej randze walorów kulturowych dla turystyki przyjazdowej;
- obszary atrakcyjne dla turystyki pod względem wartości kulturowych;
- obszary atrakcyjne kulturowo o potencjalnym znaczeniu dla turystyki przyjazdowej.

Zasięg poszczególnych obszarów w przestrzeni miasta ilustruje rycina 17.

Najwyższą atrakcyjnością kulturową charakteryzują się obszary nagromadzenia obiektów zabytkowych w połączeniu z zachowanym, historycznym układem urbanistycznym. Dotyczy to zwłaszcza założeń średniowiecznych Starego Miasta w granicach lokacji z 1257 r. wraz z Wawelem, Kazimierza ze Stradomiem, Kleparza i Garbar oraz późniejszych – np. Wesołej. Czytelny układ (XVIII w.) oraz nagromadzeniem obiektów zabytkowych wyróżnia się również Podgórze. Z kolei XIX-wieczna architektura jest charakterystyczna dla części miasta położonych pomiędzy tzw. pierwszą a drugą obwodnicą oraz w obrębie ówczesnych przedmieść, np. Zwierzyńca i Dębnik. Początek XX w. reprezentuje m.in. zespół urbanistyczny Alej Trzech Wieszców, zaś okres Polski Ludowej – oddalone od historycznego rdzenia Krakowa – centrum urbanistyczne Nowej Huty (pierwotnie oddzielnego miasta socjalistycznego).

W wyniku stopniowego poszerzania granic administracyjnych miasta w jego obrębie znalazły się dawne wsie, z zachowanym w wielu przypadkach do dziś układem, niejednokrotnie pochodzącym jeszcze ze średniowiecza. Ich składo-

wym elementem były zabytkowe obiekty i zespoły architektoniczne. Należą do nich: kościoły, zespoły pałacowo-parkowe (np. Kościelniki, Prokocim, Wola Justowska), zespoły dworskie i folwarczne (np. Prądnik Biały, Bieżanów, Branice, Krzesławice), zespoły klasztorne (np. Tyniec, Bielany, Mogiła) oraz inne (np. zespół uzdrowiska w Swoszowicach). Obecnie międzynarodowe znaczenie ma Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach. Pod względem kulturowym wyróżnia się także pasmo Sowińca, którego zachodnią część porasta Las Wolski. Zabytkowy charakter ma także wiele urządzonych terenów zielonych (parki i ogrody) oraz cmentarze, a zwłaszcza najstarsze zachowane nekropolie, jak cmentarz Rakowicki, stary cmentarz Podgórski, cmentarz Salwatorski czy stary cmentarz żydowski Remu.

W przestrzeni Krakowa wyróżnia się wyraźnie jeszcze jeden akcent architektoniczny, jakim są zespoły forteczne Twierdzy Kraków. Mimo że obiekty te znajdują się w znacznym rozproszeniu, ze względu na ich ilość, jak i przestrzenne uporządkowanie (charakterystyczne pierścienie i grupy) stanowią jeden z cenniejszych przykładów *architectura militaris* w Europie Środkowej.